

ժխտել կը ջանար՝ թէ եւ վերջ ի վերջոյ ինքն ալ Աւլանեանի Տեղեկանքին Եւրոպայական կ'արտասպէր անդամատեղով՝ Եւրոպական թարգմանութիւնը կը պահանջէր¹։

Բայց խնդիրն արդէն ելած էր Գերագոյն ժողովի ատենանք, որուն՝ 1860 փետրուար 26ի նիստին մէջ Սերփիէն բուռն կերպով բողոքող իրենց եւ Աւլանեանի Տեղեկանքին իրար ամենայն ծայրէ ծայր կարգալով, խտրել կը պահարկէ Տնտեսական խորհուրդի ընթացքը՝ Հիւանդանոցի բարեկարգութիւնը կը պահանջէ, եւ վերջապէս կը յաջողի, պաշտօնանկ ընել տալ Հիւանդանոցի վարիչ մարմինն եւ անոր անդ 1860 Մարտ 4ին ընտրել նոր Լոգարար-ձութիւն մը բաղկացեալ ութ հոգիէ, որոնց երկուքը բժիշկ էին՝ Գոկո. Գ. Մոցեանը եւ Գոկո, Մ. Խորասանեան²։

Առաջին անգամն էր զեռ, որ բժիշկներ կ'անդամակցէին Հիւանդանոցի Լոգարար-ձութեան, եւ այս շորքնտիր Լոգարար-ձութիւնը, որուն պաշտօնավարութիւնը թէեւ կարճատեւ եղաւ, բայց կրցաւ նշանակելի էլ մ'ունենալ, Ազգ. Հիւանդանոցի պատմութեան մէջ³։ Կրնանք ըսել թէ Աւլանեան Ստեփան պէյի յօրինած Ս. Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցի նկարագիրը մեծ գրգռէ մը, մեծ պատճառ մը եղաւ, անոր լաւ գործունէութեան։

Այս է աւտիկ Ստեփան Աւլանեանի բժշկական եւ ազգային կենսքը, Ազգ. Սահմանագրութեան հաստատութենէն առաջ, կենսք մը ոչ նուազ բեղմնաւոր եւ բաւական արդիւնաւոր, որ մեծապէս ազգուած էր թէեւ Սերփիէնէն, բայց դարձեալ զուրկ չէր ինքնատիպ եւ բնորոշ հանգամանքներէ։

Տեսնենք ի՞նչ եղաւ այն Ազգ. Սահմանագրութենէն յետոյ։

ՋՐՆՍ

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՀԱՐՈՑ ՏԵՂԻՍԵ ԱՆՈՒՆԵՐԸ

(Հարում-ստիւն)։

Աղծնեաց գաւառներուն դիրքին նկատմամբ Խոր. աշխարհագրութիւնը (ԽԱՍ. 30—31) կ'ըսէ թէ Թիւ. 21—27 գաւառները լեռնայն մէջն են,

¹ «Մասիս», 9, տարի, Թիւ 422, 25. Փետր. 1860։

² «Մասիս», 9, տարի, Թիւ 423, Եւ. 3 Մարտ 1860։

³ «Առեւտրագրութիւնը Գերագոյն ժողովոյ, Նիստ 4 Մարտի 1860 (Չեղագիր), Բ. Գէլեւի 1867, Կ.Պոլս. էջ 133։

⁴ «Աղ», էջ 134։

առով բոսձ կ'ըլլայ թէ մէկուները՝ Նփրկերտ, Արշն եւ Քոջ դաշտի մէջ էին, Նմանապէս ԽԱՍ. 37 կ'ըսէ թէ Սալնոյ ձոր եւ Սանասուն գաւառներն, որոնց բնակներն կը բնէ Բաղրիթ Բատման-տա, այն գետին ակնազարկ կողմերն էին։ Եւ հիմա ինչպիսի լոկ այն է, թէ Սալնոյ Սանասունի աշխդոյնն էր թէ ձախկողմը։ Սանասունի զիրքը բաւականաչափ որոշ է պարսկան Սառու-նով, Սալնոյն Աղծնեաց այն մասը կարելի էր համարել, որ վերն էջ 378 յիշուած ինքնագրութեան համեմատ՝ կրնար Լըճա-տոյ հիւսիսկողմի ըլլալ, բայց ուրիշ որ եւ իցէ բան մը չկայ այս ենթադրութեան նպաստող։ Ընդ հակառակն երկու պարագայի՝ այս գաւառին արեւելեան զիրք ունենալուն ի նպաստ կ'էլլեն։ Նախ այն պարագան որ հայկական տառնութիւնն այս գաւառը Բաղրիշու կողմերը կը գնէ. հմմտ. Ինճիճ. Հ.Հ. 123 «Ատր-գան աշխարհագիր զնէ զայս (զհաղէշ) ի Բգնու-նիս... այլ բնակիչք զԲաղրիշու ասն լինել ի Սալ-նոյ ձոր, եւ Նոր Հայ. էջ 171 «Ի Տափնաց կոչի Պրիւիւ. իսկ ի հնուն՝ յանուն ձորոյն կոչեր ասնն Սալնոյ ձոր։ Այս պատճառաւ Ինճիճ. Նոր. Հայ. 176 Սալնոյ ձոր գաւառը Բաղրիշու եւ Սեփրիէ մէջ այն կողմն կը գնէ, որ ծանօթ է Բաղրէշի կապանով (χλειασούρα Βαλαίσαιων), Սալնոյ ձորը Սանասունի արեւելակողմը գնելու յորդորող երկրորդ պարա-գան այն է, որ Աղծնեաց գաւառները յայտնապէս կարգաւ արեւմուտքէն դէպ ի արեւելք կը յիշուին կէս բորբակ մը կազմելով՝ մինչեւ որ դարձեալ արեւմուտք կը հասնուի, այնպէս որ Նփրկերտ եւ Սանասուն ամենէն արեւմտեան գաւառները կ'ըլ-լան. այսպէս՝ 1. Մեծ Ծոփք-Նփրկերտ Ջերմեն-տուն մինչեւ Բատման-տա, 2. Արշ. Բատման-տուն մինչեւ Մոզիկի-տուն մերձադրացեալ, 3. Քէլ Մոզիկի-տուն մինչեւ Քեւեր-տա. լեռնային մասին մէջ՝ 4. Կէլիլի՝ զրեթէ Հերուանի կողմերը, 5. Տա-րիլ՝ Քեւեր-տուի հարաւային աղբեր կողմերն, անոր հիւսիսային եւ արեւելեան կողմը՝ զրեթէ մինչեւ Տուրուբերանի Երիւսք գաւառը 6. Ալշ-տոյ, 7. Իւրեւրտ եւ 8. Գոշլ, ասոնց արեւմտակողմը՝ 9. Սալնոյ ձոր ընդ մէջ Բաղրիշու եւ Բատման-տուի (Մոզիկի) եւ 10. Սանասուն վերին Բատման-տուն մինչեւ Քուրդ-տուի եւ օժանդակներուն աղ-բերներուն կողմերը։

Խորենացոյ ըսուած աշխարհագրութիւնն իրաւամբ՝ Մոսկիւսի հիւսիսակողմը գտնուող Խոյն գաւառն ու ասոր սահմանակից Տարուր կ'ընծայէ Տուրուբերան նահանգը, վստի զի Խոյնը եւ Տու-րոն՝ Տուրու լեռով կը բաժնուին Սասունէն եւ Սալնոյ ձորէն։ Խոյնը եւ Տարուր Տուրուրի հիւսի-սային կողմն են, իսկ Սասուն եւ Սալնոյ ձոր՝ հա-րաւային։ Ասոր հակառակ կրնար երեւալ, իբր թէ Գոշլք Նփրկաք, որ էջ 48 Աղծնեաց յաւելուածին մէջ Տարուրն, զχλειασούρα Βαλαίσαιων եւ Խաթի ռ Սանասուն բնակիչները՝ շխուրճեցին եւ զիս-նասնեայն՝ կը յիշէ, Խոյնը գաւառն Սասունի եւ Բաղրէշի կապակիս հետ Աղծնեաց մաս հաշուած ըլլայ։ Բայց այսպիսի մեկնութիւն մը չէն պահան-ջեր իր խօսքերն, որ երկրին աշխարհագրական բա-ժանմամբը չեն զբաղի, այլ լոկ սա ազգագրական

ծանօթութիւնը տալ կը դիմեն թէ Տուրքոսի այն մասին մէջ, որ Աղէնեայ կից է, կը բնակին երկու երկուքին՝ Հայոցմ տարբեր (բայց իրարու ազգակից) ժողովուրդք՝ խոթեցին և Սաննանայք։ Առնց նկատմամբ տեւ վերն էջ 373։ Տես Գերթեր Գերթը կիպը. (էջ 48 եւ 168) *κλειστούρα Βαλκείστων*, Հայ. Աղեւսը խոր. 80, Բաղէշի կապալը բուսման նկատմամբ, որմէ կ'անցնէ Աղէնիքէն (Արզան, Պարթք)՝ Բոնուշիք (Անյաթ) եւ Տարս (Մուշ) տանող ճամբան։ Արաբոյից այս կապալը կ'անուանէին *ad-darb* «կիւճ, անցք, գրունք կամ գունդ» *Balāduri* էջ 176 (Արզանի եւ Բաղէշի մէջ), Տոմաշէի Սատուն եւն էջ 23, Հայք՝ «Ճանապարհք ձորոյ, Սերէս 108, «Չորայն, Փաւստ. 159 (բ), տես Թովման «Հանդես Հայաբխ», 2, 71, Ghazarian, Armenien unter der Arabischen Herrschaft 16, 28, Müller-Simonis, Vom Kaukasus zum persischen Meerbusen էջ 225 եւ շար., Lynch Armenia II. էջ 157, Գերթը կիպրացի (էջ 47—48) Աղէնեայ մէջ կը յիշէ նաեւ *Ἀφορμῶν* (= *Füm* տես վերն էջ 123), *Ἀριβάχων* (գիտարար) = արար. *Arvah* Hartmann *Bohtan* 1, 30; 2, 217), *Φλωριανῶν* (= Հայ. Քիզմար տես վերն էջ 123), *Δαφνοῦδιν*, *Βαλινῶν* եւ *Σαμογάριων* (= ասոր. *SMKRT Joh. Ephes. 339, 416* [VI, 35 «Բեծ Ծոփաց Տանդեպ»,] ըստ Nöldkeի ZDMG. 33, 144, Գերթեր Գերթը կիպը. 168) ամրոցները. Փաւստոս 38 Բաւել անար. «Վարք Բակրայ Մոնայ Հայրապետին» կ'աւարտար (Իսմիթ. ՀՀ. 84) Բելլիզը, որուն Աղէնեայ մէջ թէ սահմանին վայր ըլլալն անորոշ է («Հասանք կ'աւանտ Աղէնեայ, Տանդեպ գերդին Բելլիզ կոչեցեալ»,) այսօրուս *Pelós*՝ Լիւնչի աշխարհայայցիին վայր՝ Ս. Թակրայ Սարաւ-արեւմտեան կողմը՝ Ճաւրմարի Իսմիթեանի քով ՀՀ. 84 Սեւր բերքը, Հոյց գիւղն եւ Պալե անղը. Թով. ինք. եւ Թով. Արծր. Հոյց = Լոյց = Հոյլ, Թով. եւ Կոպմ գիւղերը Իսմիթ. ՀՀ. 84—85, այժմ ալ երկու վերջինները նոյն անուամբ Իսմիթ. ՀՀ. 85 Ծան. եւ վերն էջ 126. ԽԱՍ. 37 Կաւթիմուս = Քրիմ, Քիշ եւ Հեւթիմուս անուն տեղերը։ Աղէնեայ այստեղ յիշուած ամեն տեղեաց անուններն ոչ-Հայկական են։ Տիրքանակերտի Համար, որ ըստ Փաւստոսի եւ Եւարոպիոսի Աղէնեայ մէջ էր, տես Զ. Հոմ. Ի մէջ. Փաւստոսի 159 բաներն նայելով՝ Գ. Գաբուն Հայաստանի կը դարձնէին քաղաքականապէս քանի մը սահմանակից երկիրներ, զորոնք Աղէնեայ եւ Կորդուս Տարաւակողքը փնտռելու ենք։ Հայաստանի բաւանմանն յաւալ կամ բաւանմանն ատեն Պարսից անցան ասոնք, եւ Հայք վերջէն ալ երբեք Հայաստանի մաս Համարած չեն զասոնք։

27բ. Նիւր-իւն. «Նիւր-իւն (ասորեր բն. Թերց)՝ Նիւր-իւն» բռնաշին, Փաւստ. 159. «Հայաստանի Նիւր-իւն աշխարհին անք 209.

«Անգաւոց քաղաք... Մծրին քաղաք... սահմանք Ասորց»... Նիւր-իւն երկիր... Կորդուս... ասոր երկիր Մարաց... տունն Մարացուն իշխանին... Արաքստանին (Տարաւակին սահման քաղաքական Հայաստանի ի հետեւ Ս. Գրիգորի) Արաթ. 628. «Գրեթէ քաջ երեցան իւրոյ տաճարին, որ բռնաշինէ կոչին. գաւալին սահմանակալն ի Նիւր-իւն կողմանէն, եւ երկրորդ սահմանակալն յԱսորեստան (յԱրաքստանին) կողմանէն, զորորդն ի Մարացի կողմանէն» Արաթ. 650 (տես Մարագար Երանշար 167. — [այս բռնաշինեալ մարդ տես Մարագար Գր. 8., իւր բռնաշին, Թրքմ. Հ. Թ. Կ. (Կոնստանդ. Վիեննա 1903)]. «Անցան աւ. սահմանաւ աւ. ամուր աշխարհաւ Մարաց, եւ Տաւանէն ի լեւան Տարաւակ», եւ անցան աւ. Նիւր-իւն երկրաւ, Մար Արաւ աւ. Սերէսի էջ 9. «Թողում ձեզ գանձայն երկիրն Հայոց... եւ Ասորս (Արաքստանին) կողմանէ յԱրաքստան եւ Վար Հիւր-իւն մինչեւ ցահման Տաճկաց (Արաքսաց) Սեր. 37. Նիւստիւլ որ Արաքստան ըսելով Մծրին շուրջ գանձուց երկիրը կը Հասրցուէր, ըստ այսմ Նորբերական էր ըստ Արաթ. 628 բն. մէջ Մծրին-Արաքստանի եւ Կորդուս, ուստի Մծրին-Արաքստանի արեւելակողմէն Հայք Արաքստան ըսելով կը Հասրցնան աւ. Հասարակ արեւմտեան Արաքստանը (այլապէս՝ ԽԱՍ. 613). արեւելեանին Համար, ասոր. *adra* d 'Arawayd «Մծրն մինչեւ Տրքիս», տես Hoffmann, *Auszüge* էջ 22. — Նորբերական մասնակից էր Հայ. Նաւահանդեր Արշակ Թաւադուրն ապարանքներն Փաւստ. 159, բայց ըստ Փաւստ. 209 Պապայ տանն նարեն նուանուեցաւ։ Տարաւակը չկայ որ Գ. Գաբուն վերջէր պարսկական էր. Հմմտ. Մարագար երանշ. 23.

27բ. Նիւր-իւն Փաւստ. Ի քով 159 «Բռնաշին Աղէնեայ, եւ Նիւր-իւն բռնաշին, եւ Մահեբրտան, եւ Նիւր-իւն, եւ Գաւաշարներն».

1 Արաքստանից. բայց կրնայ նաեւ Ասորիք ալ նշանակել սեւ Փաւստ. 136, Սեր. 33, ԽԱՍ. 35:

2 Ըստ Hoffmanni (*Auszüge* էջ 249) «Բանդիւն լերից»:

3 Տես տեղերը ՀԹ. 27, Մարագար երանշ. 162. Մծրին քաղաք 363ին Թովմանու Հայաբխն ասու (Խաղաղութեան դաշնով մէջ Թովման քաղաքի «Խաղաք զի զՍերին քաղաք որ է յԱրաքստանի, եւ զԻրիզադա Ասորց» Փաւստ. 136). եւ Մծրին նաեւ 591ին Պարսից հեռքը Թոյ, որ արքայ մտան Արաքստան Հոգովայեցոց անցաւ (արքայի ինքով Հոգովայեցոց ասու «զՎրաքստան գանձուլի մինչեւ ՏՄԵՐԻՆ, [= ասոնք Մծրին քաղաքի] Սեր. 45)։ Ըստ Արաքստանի՝ Մծրայ արեւմտակողմէ գանձուց երկիրն է։ Ասորիք՝ «Միջկապոց անապատ մասն» որ Արաքսից կը բնակին եւ որ Հոգով. պետութեան կը վերաբերէ, ուստի Մծրայ արեւմտակողմէ գանձուց երկիրը կ'անուանեն *Arav*, իսկ *Beθ* *Arawaye* կը կոչեն պարսկական բաժին, այս է Մծրինն ու Մծրեայ արեւելեան կողմէ գանձուց երկիրը՝ մինչեւ Տրքիս՝ Nöldke *Syr. Chron.* 14 Ծան. 4. — Հայ Արաքստան կոչուած Սեր = ասոր. *Arav* + պարս. ասորական բառերը «Արաքստան».

1 Pelu Բելլիք քով *Birg. z. alten Geogr.* 2, 81.

2 Խոյց Եպիստուարքի մէջ աւ. Իսմիթեանի ՀՀ. 159՝ ԽԱՍ. Խոյց, Իսմիթ:

Թե երկրին գիրքը Նիհարական լեռնով թե Ռերիդյ լճին արեւելեկողմը գտնուող Dēkhargan* գիւղով որոշելու է, ապահով չէ եւ ինքի տնհատական կ'երեւայ:

27բ. Մահկերթուն, սեւ. Մահկերթուն Փաւստ. 159 (տես թիւ 27բ), որուն Մահկերթուն իշխանին Այաթ. 628 (տես թիւ 27ա), ասոր. BITMHQRT = Bēd Mahqert, ZDMG. 43, 394, այստեղ Արբեղայի եպարքութեան թեմերէն էր մին իշխուած 410ին (Bēd Nuhādrā, Bēd Dāsen եւն թեմերու հետ) Մարբարու Երանշ. 24: Այս երկրին քաղաքականութեն Նաշիրականի կը վերաբերէր, եկեղեցականութեն՝ Քիւշ մը յառաջ իշխուած տեղւոյն համեմատ՝ Արբեղայի եպարքութեան եւ ըստ Ագաթմանեանի 628 էր Մարաշ եւ Արարատականի մէջ: Մարբարու (Երանշ. 24) այս երկրին al-MAJRĀNAN ըստած քրդական զինքն կողմերը կը փնտռէ. ասոնց al-Kinkivar* անուն տեղը ճիշդէր ինչ Օմարի մտնել էր: Ես կը կարծեմ թե Հարկ է այս երկրին աւելի հարաւ-արեւելեան կողմն փնտռել: Ուստի հայերէնի մէջ անունաւ սկզբնական ձեւն էր Մահկերթուն = երկիր Մահկերթի (որուն՝ տուն, երկիր = ասոր. bēd):

27բ. Դաւան. Նաշիրական, Մահկերթուն, Նիհարական եւ Դաւան Փաւստ. 159. Աղմիկ, Կորգուք, Դաւադէք եւ Դաւան (սեւ. Դաւան) Եղիշ. 39. ասոր. Bēd Dāsen, Bēd Mahqert եւն թեմերու հետ իշխուած էր մին Արբեղայի եպարքութեան թեմերէն ZDMG. 43, 394. DSIN Մոսալի նահանգին մէջ Chabot Denys de Tell-Mahre 177, 4, թիւ 4. էջ 146 (*Beit Garmai, Hasa, Marga, Konisapor, Dasen, Qoqa, Salah.), արաբ. Dāsin, գաւառ. մը մեծ Ջարի արեւմտակողմը՝ Ամարդիէն եւ Գարա իրանց կողմին ըստ Hoffmanni (Auszüge էջ 202—207):

Այստեղ իշխուած երկրներու հետ ի միասին կը յիշուին **27ե.** Դաւադէք (միայն սեւ. ը Դաւադէք) Եղիշ. 10 եւ 39 (տես թիւ 27բ), ասոր. Bēd Zawdai ZDMG. 43, 398, 17; 400, 2, Hoffmann Auszüge էջ 23 (*Arav, Arzon եւ Bēd Zawdai), լատ. Zabdicena (Arzana et Moxoena et Zabdicena) Ամֆանոս 25, 7, 9 Bezabde*

1. «Գարսիսհայք. . . ցաղմաբար (?) մտնել ընդ մէջ Արարատականի եւ լեռնին ճարտի մայր կողման որ կոչի Եսէ Նիհարական, մինչեւ ցերտոյ գետն, ԽԱՍ. 32, միջնապար. *kōb i nixvārakān «Եւսան Նիհուարական-սցն» Նիհուարականը պարսիկ սաշմի մ'անունն է:

2. Այս է Deh-chargān, արաբ. Dāxarraḡān Ibn Chordādbēh 120, 10, Dih-zvārakān JRAS. 1902, 253 եւն միջինապ. *deh i nixvārakān «Նիհուարականաց գիւշ. 11» Տեղերը Nöldeke քով Tahari 152, Hoffmann Auszüge էջ 250, Հեղինակը ՀԲ. 57—58. Մարբարու Երանշ. 24:

3. Մարբարուի իշխան Հայ. Կարգաբաշ, որ խորեանացոյ քով 295, 301 Տիգրիսի մէջ ստանդակին հետ ի յարաբերութեան կը յիշուի, ըստ Արեւելահայ 209; 213, 234, 235 Պատմութեան ընտանեկան Նիհուարական գաւառին մէջ բերդն է՝ Բոհան-ճուրի աղբիւրը կողմըր. տես վերը Թիւ 83:

4. Bezabde Πίνακας (Պարսկացի էջ. 747) մտն էր, այսմ Finik, բայց անոր հետ նայել չէ, ինչպէս Ամֆանոս 20,

բերդով ԱմԲ. 20, 7, 1, Հայ. Բաբբէ ԽԱՍ. 37, ասոր. qasīrā d Bēd Zaudai Hoffmann, Auszüge էջ 24, արաբ. Bāzabādā Balāduri 176, Ibn Chordādbēh 96, «Գիւ. Եւսուտի տունն գիւղ մը՝ հանդէպ Gazrat bin 'Umār, Տիգրիսի հարաւակողմը՝ Ibn Hauqal 146, 14, Hoffmann Auszüge էջ 24: Դաւադէք սխալ գրուած է փոխանակ Զաւադէի (Մարբարու Երանշ. 158) Դաւադէի անուն հիւսիսային երկրի մ'աղբեցութեան տակ, զոր Ագաթմ. 597 ընդ մէջ Սիւնեաց եւ Ուտիացոց կը յիշէ եւ որուն բնակիչներն խորեանացոյ քով 78 ընդ մէջ Ուտիացոց եւ Գարգաբացոց կը յիշուին: Դաւադէք Տիգրիսի արեւմտեան կողմին էր, այսպէս Nöldeke Kieper-Festschrift 76 Դաւան՝ ընդգէմ Hartmanni (Bohtan [Mitt. d. Vorderas. Ges. 2] էջ 102), համա. Yaḡūt 4, 56 տես Qardā անուն տակ, Hartmann անդ 1, 33 եւ 2ար.: — **27շ.** Արշուարշին Եղիշ. 10 «Ի Կորգուց եւ ի Գդացն եւ ի Դաւադէիցն եւ յԱրշուարշին». Թովմ. Արթ. 81 «Եկն եհաս յԱրշուարշին եւ յարաբաշ Մովսայ, ըստ այսմ Մովսայ եւ Կորգուց աշխարհներուն եւ Դաւադէից հետ կը յիշուի. — **27ե.** Ռեխիմա Ամֆանոս քով 25, 7, 9, Arzana et Moxoena et Zabdicena itidemque Rehimenta et Corduena» (Աղմիկ, Մովսայ աշխարհ, Դաւադէք, եւ Նմանապէս Ռեխիմա եւ Կորգուք), ասոր. Bēd Rēhīmai ZDMG. 43, 394 Դաւան. 5 «Մծնայ եպարքութեան» Arzon, Quardū, Bēd Zawdai, Bēd Rehīmai եւ Bēd Moksāyē թեմերով, Hartmann Mitt. d. Vorderas. Ges. 2, 103, Մարբարու Երանշ. 25: Ռեխիմա՝ Աղմիկաց, Մովսայ, Կորգուց եւ Դաւադէից մէջտեղն այն կողմերն էր, ուր Բոհանոսու Տիգրիս կը թափի:

Դ. Տարբերակի գաւառներ:

Տարբերակ (Տարբերակ) ըստ ԽԱՍ. 31 «ուրի գաւառս վիշտառան. 1. զխոյնի. 2. զԱւադիւնեանեաց յոր (Կարգա) զԱւադիւնեաց յոր», 3. զՏարբաւ, յորում գայ գետն Միւշ եւ անկանի յեփրաւս. որ (Կարգա) որոյ ըստ հիւսիսայ. 4. Աշ-

7, 1 կը կարծեմ «Բնաբոյճ, զոր հինքը Փինիկա աշ անունան են»:

1. Ճէրճէ ինչ Օմար՝ ըստ Müller-Simonis (Vom Kaukasus zum persischen Meerbusen էջ 249) Ե Տիգրիսի աջ (արեւմտեան) կողմը: Իւր աշխարհացոյցին մոյս սխալմամբ ձախ (արեւելեան) կողմը գրուած է, իսկ ստուերագրին մոյս (էջ 253) սխալմամբ կերպով աջ կողմը: Այլ կողմն իրանցի մ'ունենալով կողմի կցած է, սակեւ եւ արաբ. Ճէրճէ «կղզի» անունը ինքին. Կոր Հայ. 349:

2. ՀՀմմ. Ջաւանի 3, 31 Բոնի հրատ. էջ 187. συνεδός και δὲ Πορμαῖος τοῦ τε Βαβυλωνίων (Կարգա) Βαβυλωνίων ἔθρους ἐκστῆναι τοῖς Πέρσαις, ἐπὶ δὲ Καρδουνηῶν καὶ Ῥηγινῶν καὶ Ζαληγῶν (Կարգա) Ἀρζαγινῶν) τε πρὸς τοῦτοίς x. t. λ. («Համանայնեւով որ Հաւմիսիցիք Բաբելոնից. Կարգա՝ Դաւադէից աղբ. Գարգա թողուն, Նմանապէս Կարգուց, Ռեխիմաաց եւ Զաւեանաց [Կարգա] Աղմիկաց» աղբերն, եւ ի վերջոյ, եւն):

3. Կարգա՝ Միւշ? Տես քիւ մը վերը:

մանկի (կարգա՝ Արշմահանի) առ Մեհանջ՝ լեւամբ, որ կռել կատար երկրի, յորմէ յոյժ բոխեն աղբիւղը: որոց ըստ հիւսիսի՝ 5. Մարգարէ՝ առ Մեհանջ՝ լեւամբ, մինչեւ ցնդն Այնդոնի՝ որ բաժանէ ընդ կարին եւ ընդ նա (այս է Մարգարէ), յորում գտանի սալակ (?) եւ ձիղի (?) եւ նաւթ սեւ եւ պիտակի: Յորոյ յեկն բղեն Մարշ գետ, գնալով ընդ հիւսիսի՝ իջան է Քասեան՝ գաւառ եւ խառնի յերասն եւ գնացողացանէ զնաւ: Թեկն Մարգարէ եւ 6. Գառաւոր (կարգա՝ Գառնաւոր) գաւառ: եւ նորա յեկն 7. Տառաքնալի, նորա յեկն 8. Գառնալի: եւ ի հարաւոյ նոցա (Տառաքնալի եւ Գառնալի) 9. Հոր՝ եւ 10. Ամանի (ԽԱՎ. 607 Վարձանի) մինչեւ ցնառանի, որ իջանէ Այնդոնի՝ որոց ի հարաւոյ՝ Սարալ (կարգա՝ սարալ) 11. ի Բշմանից գաւառի: ի նեկ Մասեայ՝ սկսանելով՝ պատէ զարեւմտայ եղջ համանուն ծովուն (Բզնունեաց, այս է Վանայ Ծովուն), մինչեւ ցերերն Բաղէ՝ եւ անդի եւս ի հարաւ կոյս ցերեկոյ (կարգա՝ ցերեկոյ) գաւառի սահման: Եւ Բզնունիք ունի յիւր համանուն ծովէն կղզեւ երեք՝. զԱլէկոյն (ամէս Թիւ 38), զՊէդոնիս եւ զՏոնեանն: Որոյ ըստ հարաւոյ ի մէջ լեւրին Տորսի եւ ծովու՝ 12. գաւառ: Երեկոյ, յորում լիճ ինչ՝ որ կռել Եւֆրի, յուրից: զի ի վարկն յախան չուր ըմպէ եղն, եւ սերմանեալն քառասուն աւրն հասանէ, եւ բերէ ընդ միոյ՝ յիսուն: Եւ ծովն Բզնունեաց յերկայն հարիւր մղոն է: եւ լայնն վաթսու: Որոյ (ծովուն) ըստ հիւսիսոյ 13. Ալփոփոր (կարգա՝ Ալփոփոր) գաւառ: եւ զմիւրեք նորա 14. Ապահանի, ընդ որոյ մէջ անցանէ Արածանի իջնն Բզնունեաց: Կը պակնի երկու գաւառք, ուստի բնադրն ամբողջական չէ:

Հետեւեալ գիտողութիւններն ունինք.

1. Տարեմ գաւառի Մեհ գետը բնականապէս Տարեմոյ զլեւաւոր գետն է, այժմ թիք: Կարա-սու «Սեւլուր», զոր արդի Հայք Մեհ-ճիւր կը կոչեն ինձիճ. Նոր Հայ. 181 եւ իւր «Մեհլի գետ (մեղր + գետ) կը մեկնէ: Հնագոյն մասնագործեան այս անունը ծանօթ չէ, այլ ծանօթ է թիւս Մեհ-դիս (Յովհ. Մամիկ. 23) եւ ինչդիւր է թէ արեւելք այս էր Կարա-սուի հին անունը: Բանի որ Ձեւնու-բայ եւ Եովհան, Մամիկոնեանց Մեհ-դիս նշյն է այն Մեհլիի հետ, զոր ինձիճ. Նոր Հայ., 194 Բաղ-լուի եւ Ջեարթիի հետ կը յիշէ Մշայ հիւսիս-

արեւմտեան կողմը, ուստի այս՝ այն տեղն է, զոր Լինչ իւր աշխարհացոյցին վրայ Megdik՝ անունով նշանակած է ընդ մէջ Boglu եւ Ջեարթիի՝ Մուրադ-սուի հիւսիսակողմը: Թեւեւ այս Megdikը գետի մը վրայ չէ, բայց մօտ է այն գետին, որ Ս. Կարապետի լեւներէն կու գայ եւ Մուրադ-սուի հետ կը խառնուի: Ե՛թէ այս գետը Մեհլուայ գետն է, այն ատեն Կարա-սուն երբեմն ուրիշ անուն մ'ունեցած ըլլաւ: Եւ թերեւ Մեհլ, քանի որ արդի Հայ. անունն է Մեհլուագետ եւ իւր վան գտնուող գիւղը թերեւս անունը գետին անունով կոչուած է Megrakom (Taylor JRGS. 35, աշխարհացոյց) = Meghrakom (Կարեաթի աշխարհացոյցը), որ հին Հայ. ի մէջ *Մեհր-գոս կրնար կոչուիլ: Այս պարագային՝ ԽԱՎ. 31 Մեհլ կարգաւու է Մեհլ:

(Հրաւանիտի):

Հ. ՀՈՒՅԱՐԱՆՍ

Յ Գ Ք Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՄԱՐԲՈՒ ՅԻՅԱՆԱԿԵՐ

Որքան քաղցր է ճանապարհորդի մ'իւր այցելած երկրին բնութեան հմայքներն եւ մարդկային հանճարին հին եւ նոր ճարտարագործութիւնները տեսնել եւ կամ տեղական ձեռարկեստից արտադրութիւնները, նոյնքան եւ անիւր քաղցր է վերադարձին անդնմէ յիշատակ մը բերել իւր մերձիկ-որաց: Մի եւ նոյն տապ ծառայելով մեղք ալ՝ տեղւոյն վրայ հաւաքեցիկիք յաւառ այնպիսի ծառ-նոթութիւններ՝ որ մեր ազգին հետ անմիջական աղերս ունին, զոր այժմ ի գիր աւանդելով՝ իբրեւ ճամբու յիշատակ, կը նուիրենք մեր ընթերցողաց: Ստորագործուց եւ Գեր. Հ. Արսէն Վ. Արեւեան մեր պատկանած Անտոնեան Միտաքնութեան կալուածական գործոց համար 1903 Գիկտեմբեր 18ին Գաղղիական Messagerie Maritime ընկերութեան Saghalien անուն շոգնիւսով, կատանդուպուրէն մեկնեցանք գեպ ի Լիբանան, որ՝ ինչպէս ծանօթ է ամենուի՝ 1861 էն ի վեր առանձնաշնորհեալ գաւառ մըն է, որուն առաջին կառավարն եղաւ Հայ կաթողիկէ Հասարակութենէ՝ Կարապետ Տափուտ Փաշայն, որդի Բովսեմպայ Տափուտեանի: Մեր ճանապարհորդութեան հիմնադրող օրը՝ ձմեռուան եղանակին մէջ՝ ամառուան օգով հասանք Պէլլուրի, որ Լիբանանու գաւառուն մէջ կողովացած է ան-ձուկ ահաճանով մը ի բաց առնուած է անոր առանձնաշնորհումն: Եւ է վաճառաշահ քաղաք մը, ինչպէս հին ատենը՝ նոյնպէս ալ հիմայ: Ունի բազմաթիւ դպրոցներ եւ եւրոպական համալսարաններ բոշիւլութեան եւ վաճառականութեան եւ ուրիշ բարձրագոյն ուսմանը, որոնց մէջ կան շատ մը Հայ ուսու-նողներ Օսմանեան կայսերական գաւառներէն եկած, որոնք մեծ մասամբ բոշիւլութիւն սովորելու կ'աշխատին: Տեղւոյն Բարգոյապատիւ երբեք քա-

1. Հին Հայ. *Մեհլի կրնար ըլլալ:

1. Որ է թիք. Պինկեօլ-տաշ «Էն. հազար ընթու» Սեփան Սրբաւոր էջ 14—15:

2. Այս լեռան անունն նկատմամբ տես վերը:

3. Բնագրին ունի, որ անսովոր երեւոյթ չէ, նորագոյն Բաանն ձեւը, այժմ Բաանի, որուն անունաբեր Մարշ գետը այսօր թիք: Բաանիւս (Անիք քով՝ Egri-dai) կը կոչուի:

4. Նոյնպէս եւ ԽԱՎ. 33 առջ 2 վարէն:

5. Այստեղ Ապահանիքն կու գայ, բայց բուն կը բխի Ծաղկոտի ԽԱՎ. 34:

6. Ցիւս քիւ մը վարէ:

7. Այս կղզեկները կ'սկսանքի նաեւ Սեփան 139 «Ետուն ասանէ ի բերքն Բաղիշոյ, եւ զմանն ի կղզիս Բզնունեաց»:

8. Ցիւս քիւ մը վարէ: